

ції // Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (25-26 січня 2007 року) / за заг. ред. проф. В.В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 78-81.

3. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина. – 2-е видання, переробл. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 526 с.

4. Адміністративне судочинство в Україні: теорія, правове регулювання, практика: Монографія. Вип. 1. За заг. ред. С.В. Ківалова, Л.Р. Білої-Тіунової – О., Фенікс, 2013. – 248 с.

5. Колиушко И.В. Реформирование судов: «заговорили» // Юридична практика № 17 (592) від 28 квітня 2009 року. – К., 2009. – С. 15-16.

6. Желтухін Є. Судова реформа: стан і перспективи // Юридична газета. – Київ, 2014. – 28 жовтня (№ 31/32). – С. 1, 4-6.

7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-IV // Голос України від 23.08.2005 р. – № 158.

8. Про судоустрій і статус суддів: Закон від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010. – № 41, / № 41-42; № 43; № 44-45 / . – стор. 1468. – стаття 529.

УДК 342

Плашовецький О. А., здобувач,
Львівський університет бізнесу та права

Становлення та розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X-XIX ст.

В статті проаналізовано особливості становлення та розвитку законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X-XIX ст. Досліджуються особливості кримінально-правового захисту певних вікових груп в Київській Русі та на українських землях у складі Великого князівства Литовського. Окрему проаналізовано значення віку потерпілого від злочину за кримінальним правом, що діяло на українських землях в XVII-XIX століттях.

Ключові слова: потерпілий від злочину, вік потерпілого, неповнолітній, малолітній.

В статье проанализированы особенности становления и развития законодательства о возрасте потерпевшего от преступления на территории Украины в X-XIX вв. Исследуются особенности уголовно-правовой защиты определенных возрастных групп в Киевской Руси и на украинских землях в составе Великого княжества Литовского. Отдельное проанализировано значение возраста потерпевшего от преступления по уголовному праву, действовавшему на украинских землях в XVII-XIX веках.

Ключевые слова: потерпевший от преступления, возраст потерпевшего, несовершеннолетний, малолетний.

In the article analyzes the features of formation and development of legislation on the age of the victim of the crime on the territory of Ukraine in the X-XIX centuries. The features of criminal law protection of certain age groups in Kievan Rus and Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania. Separate analyzes for age of the victim of a crime under the criminal law in force in the Ukrainian lands in XVII-XIX centuries.

Key words: the victim of a crime, the age of the victim, minor, juvenile.

Постановка проблеми. Вік - складне, об'ємне і багатопланове поняття, вивченням якого займаються різні науки: медицина, педагогіка, психологія, філософія, соціологія, кримінальне право і криминологія. В кримінальному праві вік здебільше розглядають як ознаку суб'єкта злочину. Законодавче визначення віку суб'єкта злочину обмежується кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність, а саме - передбаченням, з якого віку може наставати кримінальна відповідальність та за які злочини. Це законодавче положення стосується лише суб'єкта злочину, хоча вік тісно взаємозв'язаний і з кримінально-правовим статусом потерпілого від злочину. Привілейоване становище поряд з іншими потерпілими від злочину, відповідно до Кримінального кодексу України, мають малолітні, неповнолітні та особи похилого віку. Для того щоб краще зрозуміти чому ці вищезазначені особи мають привілейоване становище в порівнянні з іншими потерпілими необхідно звернутися до історії становлення та розвитку законодавства про вік потерпілого від злочину на території України.

Метою статті є дослідження особливостей становлення та розвитку законодавства про вік потерпілого від злочину на території України в X-XIX ст.

Стан дослідження. Окремі питання пов'язані із потерпілим у кримінальному праві були досліджені у працях: Ю.В. Бауліна, Я.М. Браїніна, С.Б. Гавриша, І.М. Гальперіна, П.С. Дагеля, І.М. Даньшина, М.П. Клейменова, П.О. Кондратова, М.І. Коржанського, О.М. Костенка, В.Н. Кудрявцева, П.С. Матишевського, В.О. Навроцького, В.М. Савицького, М.В. Сенаторова, М.С. Таганцева, В.Я. Тація, Є.В. Фесенка, Є.О. Фролова та інших. Проте, не дивлячись на таку зацікавленість, з боку науковців, інститутом потерпілого в кримінальному праві недослідженим у вітчизняній науці залишаються питання пов'язані зі становленням та розвитком законодавства про вік потерпілого від злочину на території України.

Виклад основних положень. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві має глибокі історичні корені, які уходять в часи становлення цієї галузі знання [1, с.27; 2, с.11]. Перші згадки про вікові особливості потерпілих можна зустріти в джерелах права Київської Русі, зокрема у давньоруських князівських Уставах. Один з найвідоміших – це Устав Ярослава Мудрого. До нас не дійшло жодного уставу князя Ярослава в його первинному вигляді – всі його редакції змінювались з часом, але архетип уставу склався в XI – на початку XII ст.. Всього відомо близько 100 списків уставу, які розділяють на 6 редакцій. Найраніші з них датуються останньою чвертю XV ст., а найпізніші – XIX ст. [3, с. 81].

Саме в Уставі князя Ярослава Мудрого було закріплено захист права дитини на життя в ст.6, що встановила відповідальність за дітовбивство. Вбивство незаконнонародженої дитини каралося ув'язненням в монастирській установі. До дітовбивства прирівнювався і аборт. А.С. Саїнчин звертає, увагу, що покарання за дітовбивство у Київській Русі спочатку не мало такого жорсткого характеру, як у середньовічній Європі. Дітовбивство тривалий час вважалося не злочином, а гріхом. Канонічне візантійське право, відображене в Уставах князів Володимира, Ярослава Мудрого, вбачало в дітовбивстві перш за все посягання не на життя, а на християнські устої сім'ї та моральності [4, с.14].

Таким чином в часи Київської Русі має місце лише зародження правових механізмів, що передбачали сувору відповідальність за злочини проти особливої вікової групи - не-повнолітніх. У той час були введені лише заборони на окремі форми поведінки, яка могла завдати шкоди неповнолітнім особам.

У 1529 р. було прийнято перший Литовський статут, який встановлював сувору кримінальну відповідальність за здійснення злочинного посягання на життя окремих осіб, зокрема старих батька й матір або дитину: «по ринку везти, клещами тіло рвати, а потім в мішок зашити, й посадивши до нього собаку, курицю, ужа, кішку і все те в глибокій річці утопити» (Розділ 11, Арт. 7) [5].

Серед суто релігійних злочинів проти дітей Статут 1588 р. виділяє підмову дітей перейти до мусульманської чи іудейської віри, їх обрізання, найом жінки-християнки нехристиянами до своїх дітей в якості „мамки” [6, с. 76].

Незважаючи на закріплення Соборним Уложенням окремих випадків перевищення батьківської влади над дитиною як злочинів, покарання за їх здійснення було вкрай м'яким. Так, вбивство дитини каралося одним роком тюремного ув'язнення і церковним каяттям; проте вік, до якого особа вважалася дитиною, закріплений не був.

Подальшою своєю еволюцією норми про відповідальність за злочини проти неповнолітніх зобов'язані законодавчій діяльності Петра I. Видані ним Військовий і Морський артикули містили ряд кримінально-правових норм, спрямованих на вирішення питань про відповідальність і покарання за злочини проти дітей. Звертає на себе увагу, що в ряді випадків права дитини підлягають такій же кримінальній охороні, як і права та інтереси повнолітніх осіб. Артикул 163 передбачав кваліфікований вид смертної кари – колесування за вбивство, зокрема малолітньої дитини («дитя во младенчестве») [5]. Крім того, Артикули встановлюють заборону сексуальних зазіхань відносно неповнолітніх. 119 Артикул Морський, 166 Артикул Військовий передбачають відповідальність за акти мужеложства відносно неповнолітніх, яка посилюється у випадках застосування до них насильства. Також 167 Артикул Воїнський криміналізує згвалтування, а 173 - кровозмішення.

Наступним документом в історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства є збірник законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.. Відповідно до цього збірника законів така ознака, як народження дитини в шлюбі чи поза ним, не бралася до уваги при притягненні до відповідальності жінки за дітовбивство [7, с. 200-201].

З XVIII ст. відношення до вбивства позашлюбної дитини як кваліфікованого виду вбивства піддається критиці, церковним догматам протиставляються вибачальні мотиви, які штовхають матір на злочин. Значний вплив на європейське законодавство того часу здійснили наукові праці І. Бентама, Ч. Беккарія, Бріссо де Варвіля, а пізніше А. Фейєрбаха і І. Канта. Зокрема, Ансельм Фейєрбах одним з першим обґрунтував у кримінальному праві точку зору про особливі причини, що пом'якшують відповідальність за дітовбивство. Він вважав, що "...страх втрати статевої гідності слугує особі морально доброякісним мотивом настільки благородним, як і виправданим" при вчиненні такого злочину, як дітовбивство, що є основою для зменшення покарання за нього.

Уперше вбивство матір'ю новонародженої дитини визнавалося привілейованим вбивством в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р.. У пункті 1 частини другої ст. 1451 Уложення 1845 р. Зазначалося, що покарання пом'якшується, якщо вбивство позашлюбного сина чи дочки вчинене матір'ю від сорому чи страху, під час народження немовляти, і якщо при цьому не буде доведено, що вона була вже раніше винна в цьому злочині.

Відповідно до цього Уложення кримінальній відповідальності, зокрема, за «підкидання» або залишення дитини в таких місцях, де неможна було чекати, що вона буде знайдена іншими (тобто, по суті справи, мова повинна йти про особливий спосіб вбивства), підлягали

родичі й особи, які взагалі зобов'язані були піклуватися про дитину. При цьому слід зауважити, що відповідальність ставилась в залежність від віку потерпілого. Якщо дитині було не більше трьох років, винний позбавлявся усіх «особливих та особистих і за станом привоєнних прав і переваг з віддачею у виправні арестантські відділення на термін від чотирьох до п'яти років, або ж позбавленням всіх особливих, особистих і за станом присвоєнних прав і переваг з віддачею у виправні арестантські відділення по першому ступеню ст. 31 Укладення, тобто з роботою у виправних арестантських відділеннях на термін від трьох з половиною до чотирьох років (ст.1513 Уложення). Якщо дитина мала вік більше трьох, але менше семи років, то покарання призначалось у виді позбавлення всіх особливих та особистих і по стану присвоєнних прав і переваг з призначенням робіт виправних, арестантських відділеннях на термін від трьох до трьох з половиною років або від двох з половиною до трьох років (ст.1514 Уложення). До цих же видів покарання могли бути засуджені і співучасники вказаних злочинів. Якщо дитина була у віці більше семи років, але не досягла ще того віку, з якого вона може самостійно забезпечувати собі харчування, або потерпілий був хворим або з інших причин позбавлений сил або розумових здібностей (ст.1516 Уложення), то винний підлягав покаранню у відповідності зі ст.1514 Уложення [5].

У роботах вчених того часу відзначається важливість врахування віку потерпілого від злочину для правильної кримінально-правової кваліфікації. Так, А. Лохвицкий вказував: «Вік жертви злочину відіграє досить важливу роль у розмежуванні злочинів, і відповідно у відмінності призначених покарань. Більш того, деякі діяння вважаються злочинами тільки тому, що вони спрямовані проти малолітнього, а якщо ці ж діяння посягають на дорослого вони не протиправні» [8, с.189].

Аналіз норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р.. об'єктивно підтверджує вищенаведена думка. В Уложенні є ряд глав, що містять склади злочинів проти неповнолітніх: розділ XI, глава 2 «Про зловживання батьківською владою і про злочини дітей проти батьків» і глава 4 «Про зловживання влади опікунів та піклувальників». Позитивним моментом закріплення вказаних глав стало те, що визнана ще Домостроєм (правилами сімейного співжиття XVI ст.) безмежна влада батьків над дітьми поступово обмежується законом. Так, зловживання батьківською владою в розумінні Уложення були примус дітей до шлюбу або постриження в монахи, розбещення моральності; залучення до злочину, а також привласнення і розтрата майна, що належить дитині. Покарання за вчинене діяння передбачалось до двох років тюремного ув'язнення; тільки втягнення дітей до злочинної діяльності каралося максимальною мірою покарання, передбаченого за той злочин, у вчинення якого дитина була залучена. Глава 4 містила положення, аналогічні нормам глави 2, проте відносно діянь, здійснених опікунами. У інших розділах кримінального законодавства також є окремі норми, спрямовані на охорону прав дитини. У рамках злочинів проти громадської моральності варто виділити ст.1296 Уложення, що встановлювала правову заборону для батьків здійснювати «непотрібне» звідництво дітей.

Ю. Пудовочкин відносить до злочинів проти неповнолітніх також главу 6 «Про порушення правил щодо виховання юнацтва» [9]. Проте діяння, закріплені у вказаний главі, на думку А. Байбаріна варто розглядати як кримінальний проступок; закріплення якого в кримінальному законі було спрямоване на збереження монополії в освітній сфері, виховання молоді у дусі покірності ідеології царизму і попередження поширення інакомислення. Сама глава 6 була поміщена в розділі VIII «Про злочини проти громадського благоустрою і благополуччя». З вищезгаданої причини, все ж

таки слід погодитись з А.Байбаріним, що необгрунтованою є позиція, згідно якої їх криміналізація була спрямована на охорону інтересів неповнолітніх і мала мету захистити процес формування особи неповнолітніх від впливу «неперевіраних» вчителів, що можуть навіяти їм несхвалені соціумом цінності [10, с. 47].

Глава “Про залишення людини в небезпеці і ненаданні допомоги, людині що може загинути” закріпила ряд складів злочинів, що відобразилися в залишенні дитини, і передбачила покарання за їх здійснення від ув’язнення строком на 1 рік в примірному будинку до тюремного ув’язнення строком до 4 років. Вибір покарання за вчинення злочинів вказаного виду обумовлювався конкретними обставинами справи: місцем, де була залишена дитина, а також її віком. Зокрема, закон здійснив наступну диференціацію дітей: дитина до 3 років, від 3 до 7 років і старше 7 років.

Новелою законодавства стала і встановлена Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 норма за поширення порнографії серед малолітніх і неповнолітніх осіб, яка почала застосовуватися набагато пізніше. Слід також виділити ряд складів, які стосуються інтересів дитини, проте не здійснюють їх безпосередньої правової охорони: викрадення, підміна, залишення у себе чужої дитини.

Недоліком Уложення про покарання кримінальні та виправні є те, що в багатьох статтях не зазначається вік потерпілого (у деяких з них є пряма згадка про неповнолітніх або малолітніх осіб, вік яких можна визначити по аналогії з віком настання кримінальної відповідальності, в інших статтях - ні). Є такі статті, які просто згадують сина або дочку, дітей, так само повнолітніх і неповнолітніх [10, с. 49].

Загалом значення цього нормативного акту важко переоцінити, оскільки в Уложенні була зроблена перша спроба здійснити всебічний захист інтересів осіб, які через свій фізичний і (або) психічний розвиток, а також недосягнення певного віку, за яким можлива самостійна реалізація громадянських прав і свобод, є найуразливішими для злочинних посягань.

Висновки. Таким чином, вік як ознака потерпілого був відомий ще у часи Київської Русі. Проте більшість норм кримінального законодавства до XIX ст. безпосередньо не визначали вік потерпілого (у деяких з них є пряма згадка про неповнолітніх або малолітніх осіб, вік яких можна визначити по аналогії з віком настання кримінальної відповідальності, в інших статтях - ні). Були також статті, які просто згадували новонародженого, дітей, як повнолітніх так і неповнолітніх, а також осіб похилого віку. Загалом історія кримінально-правової охорони неповнолітніх та осіб похилого, віддзеркалювала загальноєвропейську тенденцію цього захисту та стала своєрідним еталоном, що визначив напрямок подальшого розвитку ювенального кримінального права України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За професора, В.І. Борисова. – Х.: Право, 2006. – 208 с.
2. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / Колектив авторів. За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х.: Вид-во Кроссрод, 2008. – 364 с.
3. Зубашенко Ю. Джерела кримінального права Староруської держави // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. - Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – с.79-84.
4. Саинчин А.С., Никитин Г.Д. Особенности расследования детоубийств: монография. – Одеса, 2005. – 112 с.
5. Штирлов О.В. Генеза беспорядного стану особи потерпілого у вітчизняному кримінальному законодавстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/>

14673-2011-01-18-22-38-43.html

6. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. — Одеса, 2004. — 211 с.

7. Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А.С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 512 с.

8. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. — СПб., 1867 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Allpravo.ru.

9. Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву / науч. ред., проф. Г.И. Чечель. — СПб., 2002. — 293 с.

10. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста: монография / А.А. Байбарин. — М.: Высшая школа, 2009. — 252 с.

УДК 340.15

Дмитришин Ю. Л., доцент кафедри правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Ів. Франка, к.ю.н.

Суд і судочинство за хелмінським правом

В статті проаналізовано структуру судових органів за хелмінським правом. Висвітлено види та інстанційність судів: звичайний, потребовий, кримінальний та гостьовий суди. Охарактеризовано повноваження допоміжного апарату суду, зокрема, функції возного, адвоката, пахолків та ката.

Ключові слова: хелмінське право, солтис, лавники, возний, міська рада, лава, лавничий суд.

В статье проанализирована структура судебных органов по хелминскому праву. Освещены виды и инстанционность судов: обычный, суд по-востребованию, уголовный и гостевой суды. Охарактеризованы полномочия вспомогательного аппарата суда, в частности, функции возного, адвоката, пахолков и палача.

Ключевые слова: хелминское право, солтыс, лавники, возный, городской совет, лава, лавничий суд.

The paper analyzes the structure of the courts by khelmno law. Types and instantsynist of courts are explained: ordinary court, court at the request, criminal court and guest court. The authority of court staff are characterized, including functions of voznyy, lawyer, paholok and executioner.

Keywords: khelmno law, soltys, lavnyky, voznyy, city council, lava, lavnychy court.

Постановка проблеми. Сучасна Українська держава перебуває в стані активного реформування. Для розбудови нашої держави важливо не лише осмислити закономірності її розвитку в поточний період, але й об'єктивно проаналізувати з наукового погляду історичний досвід. Саме тому нині зростає значення дослідження історії української державності та права. Насамперед, це стосується тих історико-правових питань, вивченню яких попередньо приділялось небагато уваги, зокрема питанню середньовічного права. І це при тому, що хелмінське право (один з різновидів міського права доби Середньовіччя) відіграло певну роль у державно-правовому розвитку українського народу, оскільки на його основі у XIV–XIX ст. здійснювалось самоврядування українських міст і сіл (у Підляшші й на Волині) та було одним з джерел кодифікація українського права у XVIII — на початку XIX ст.

Як різновид магдебурзького права, хелмінське право діяло в Польському королівстві, Речі Посполитій, Пруссії, Великому князівстві Литовському та в Гетьманщині.